

DISHA इत्याख्यः कार्यक्रमः अस्य मासस्य षोडशदिनाङ्के प्रयागराजनगरे भविष्यति

न्यायं यावत् पूर्णतः प्रापणाय नवोन्मेषी समाधानप्रारूपाय च DISHA इत्याख्यः कार्यक्रमः अस्य मासस्य षोडशदिनाङ्के प्रयागराजनगरे भविष्यति। कार्यक्रमोऽयं भारतीय- संविधानस्य स्वीकरणाय, भारतीयगणतन्त्रस्य पञ्चसप्ततिवर्षपूर्तावधी उत्सवत्वेन परिपाल्यते। अभियानस्यास्य उद्देश्यं वर्तते यत् संविधानाभिज्ञानस्य वरीवर्धनेन सह न्याय्याधिकारेषु अभिरुच्यभिवर्धनञ्चेति। आयोजनकाले नागरिकाणां सहयोगाभिवर्धनाय 'हमारा सविधान-हमारा सम्मान' इत्याख्यं वेबफलकमपि अस्ति समुद्राटितम्। पटलोऽयं ज्ञानागाररूपेण कार्यं करिष्यति, यो हि नागरिकेभ्यः संविधानविषये, न्याय्याधिकारविषये च जागरूकताभिवर्धनेन सह सारल्येन जनान्तं यावत् प्रापणमपि सुकरं करिष्यति।

ओडिशायाः पुरी-क्षेत्रस्य भगवतः श्रीजगन्नाथ मन्दिरस्य रत्न-भण्डार इत्यस्य उद्घाटनं षट्चत्वारिंशत् वर्षानन्तरं पुनः जायते

ओडिशायाः पुरी-क्षेत्रस्य भगवतः श्रीजगन्नाथ-मन्दिरस्य रत्न-भण्डार इत्यस्य द्वाराणाम् उद्घाटन-प्रक्रिया अपराहे अष्टविंशत्यधिक-एक वादने आरब्धा। एकेन विशेष- दलेन रत्न-भण्डारस्य आन्तरिक द्वाराणाम् उद्घाटनकार्यं करिष्यते। इतः प्राक् पञ्चाशीत्यधिक- ऊनविंशतितमे ख्रीष्टाब्दे (१९८५) उद्घाटनं कृतम् आसीत्। अखिलो हि देशः रत्नभण्डारान्तर्गतानि रत्नानि, बहुमूल्याभूषणानि प्रति औत्सुक्येन दर्शनार्थं, ज्ञानार्थञ्च प्रतीक्षारतः व

पूर्व अमेरिकी-राष्ट्रपतेः डोनाल्ड ट्रम्पस्य उपरि आक्रमणस्य विषये अहं चिन्तितः अस्मि- नरेन्द्रमोदी

पेन्सिल्वेनियानगरे निर्वाचनसभायाः समये अमेरिका- देशस्य पूर्वराष्ट्रपतिः डोनाल्ड-ट्रम्पः गोलिकाभिः आहतः। अस्मिन् आक्रमणे ट्रम्पः घातितः अस्ति, तथापि तस्य स्थितिः सुष्ठु अस्ति। अस्मिन् आक्रमणे देशस्य प्रधानमन्त्री नरेन्द्रमोदी प्रतिक्रियाम् अददात्। सः X (पूर्व द्विट्टर) इत्यत्र अवदत् यत् मम मित्रस्य पूर्वराष्ट्रपतेः डोनाल्ड-ट्रम्पस्य उपरि आक्रमणस्य विषये अहम् अत्यन्तः चिन्तितः अस्मि। अहं घटनायाः दृढतया निन्दां करोमि। राजनीतौ लोकतन्त्रे च हिंसायाः स्थानं नास्ति। अहं तस्य शीघ्रं स्वस्थतां कामयामि। अस्माकं विचाराः प्रार्थनाश्च मृतानां, आहतानाम्, अमेरिकनजनानाम् च परिवारैः सह सन्ति।

आक्रमणे गोलिका डोनाल्ड- ट्रम्पस्य दक्षिणकर्णे आहतवती

व्यापारिकः दिग्गजः पूर्वराष्ट्रपतिः च डोनाल्ड ट्रम्पः निर्वाचनसभायां भाषणं ददाति स्म, तदैव केनापि तस्य उपरि आक्रमणं कृतम्। ततः सहसा आक्रमणकर्ता तस्योपरि भुशुण्डीमाध्यमेन अग्निप्रहारं कृतवान्। अस्मिन् आक्रमणे गोलिका तस्य दक्षिणकर्णे आहतवती। तस्य स्थितिः सम्यक् अस्ति। सः संकटात् बहिः अस्ति। कर्णयोः रक्तस्य स्फुटाः दृश्यन्ते। आक्रमणस्य अनन्तरं तत्क्षणमेव सुरक्षाधिकारिणः तं मञ्चात् अवतारय सुरक्षितस्थानं नीतवन्तः।

गौरवगोगोई लोकसभायां काङ्ग्रेसस्य उपनेता, के. सुरेशः च मुख्यसचेतकः नियुक्तः; सोनिया गान्धी सभापतिं नूतननियुक्तिविषये सूचितवती

हिमसंस्कृतवार्ताः- लोकसभायां काङ्ग्रेसेन नूतनदलस्य घोषणा कृता। अधुना गौरवगोगोई लोकसभायां काङ्ग्रेसस्य उपनेता अस्ति। राहुलगान्धी लोकसभायां काङ्ग्रेसपक्षस्य नेता अस्ति। विदितं स्यात् यत् गौरवगोगोई गतलोकसभायामपि काङ्ग्रेसपक्षस्य उपनेता आसीत्। एतदतिरिक्तं के. सुरेशं मुख्यसचेतकः, मणिकम-टैगोरं, मोहम्मदजावेदं च सचेतकौ नियुक्तौ। काङ्ग्रेससंसदीयपक्षस्य प्रमुखा सोनिया गान्धी लोकसभा-सभापतिं नूतननियुक्तिविषये सूचितवती।

असमस्य पूर्वमुख्यमन्त्री तरुणगोगोई इत्यस्य पुत्रः गौरव गोगोई

गौरवगोगोई असमस्य पूर्वमुख्यमन्त्री तरुणगोगोई इत्यस्य पुत्रः अस्ति। सः पूर्वं २०२० तः लोकसभायां भारतीयराष्ट्रियकाङ्ग्रेसस्य उपनेतृपदं स्वीकृतवान् आसीत्। अस्मिन् समये

काङ्ग्रेसस्य गौरवगोगोई जोरहाट इति लोकसभा-क्षेत्रतः भाजपापक्षस्य तपनकुमारगोगोई इत्येतं १४४३९३ मतैः पराजित्य विजयं प्राप्तवान् आसीत्। यत्र यदि के सुरेशस्य विषये वदामः तर्हि १८ तमे लोकसभायां सः अध्यक्षपदस्य प्रत्याशी कृतः आसीत्। सः केरलस्य मनेलिकारातः काङ्ग्रेसलोकसभासांसदः अस्ति। सः अष्टमवारं विजयं प्राप्य सदनं आगतः अस्ति। सम्प्रति सः सर्वाधिकदीर्घकालं यावत् लोकसभासांसदः अस्ति।

मणिकम-टैगोरस्य मोहम्मद- जावेदस्य च परिचयः

मणिकम-टैगोरः विरुधुनगरक्षेत्रतः काङ्ग्रेसपक्षस्य सांसदः अस्ति। सः प्रथमवारं २००९ तमे वर्षे १५ तम- लोकसभायां निर्वाचितः, तदनन्तरं २०१९ तमस्य वर्षस्य लोकसभानिर्वाचने अपि सः विजयं प्राप्तवान् आसीत्। अस्मिन् समये मोहम्मदजावेदः बिहारस्य किशनगञ्जलोकसभाक्षेत्रात् लोकसभानिर्वाचने विजयं प्राप्तवान् आसीत्। सः जदयू-पक्षस्य मुजाहिद- आलम- इत्यस्य पराजयं कृतवान्। २०१९ तमस्य वर्षस्य लोकसभानिर्वाचने अपि सः किशनगञ्जात् विजयं प्राप्तवान्। डॉ. जावेदस्य पिता, व्यवसायेन वैद्यः आसीत्, सः किशनगञ्जस्य विधायकः अपि आसीत्।

सुभाषितम्

भूमेः गरीयसी माता,
स्वर्गात् उच्चतरः पिता।
जननी जन्मभूमिश्च
स्वर्गात् अपि गरीयसी।।
भावार्थः- भूमि से श्रेष्ठ माता है, स्वर्ग से ऊंचे पिता हैं, माता और मातृभूमि स्वर्ग से भी श्रेष्ठ हैं।

प्रतीकसाठचे मुम्बई

सूचना- हिमसंस्कृतवार्ताः दैनिकपत्रे
व्याकरणात्मक-अशुद्धिनां कृते
सम्बद्धाः पत्रकाराः लेखकाश्च
उत्तरदायिनः भविष्यन्ति

कार्यालयः
हिमसंस्कृतम् प्रकाशनम्
जसवां कोटला तहसीलपरिसरस्य सम्मुखे
कस्बा कोटला, जिला कांगड़ा हि.प्र.
पत्रव्यवहारसङ्केतः- १७७१११

केन्द्रीय-गृह-मन्त्रिणा
अमित शाहेन मध्यप्रदेशस्य
सर्वेष्वपि पञ्चपञ्चाशत्-
जनपदेषु प्रधानमन्त्री-
उत्कृष्ट-महाविद्यालयानाम्
शुभारम्भो विहितः

गृह-मन्त्रिणा अमितशाहेन इन्दौर जनपदे 'एक-पेड-मां के नाम' इत्यस्य अभियानस्य समारम्भः कृतः। ध्यातव्यम् अस्ति यत् इन्दौर जनपद-द्वारा एकस्मिन्नेव दिवसे एकादश-लक्ष-वृक्षाणाम् रोपणं कृत्वा वैश्विक कीर्तिमतः स्थापना करिष्यते। श्रीअमितशाहः उक्तवान् यत् इन्दौर-जनपदः एकेन स्वच्छ-नगरेण सहैव एकं हरित-नगरम् अपि भवति। प्रधानमन्त्रिणा श्री-नरेन्द्र-मोदिना कथितं यत् अस्माभिः यूनां कृते हरित-पर्यावरणस्य सौविध्यम् दातव्यम्। एतदर्थम् एव अस्माभिः देशे पञ्चविंशत्यधिक-द्विसहस्राब्द-पर्यन्तं पेट्रोल इत्यस्मिन् विंशति प्रतिशतपरिमितं एथेनाल संयोजनस्य निर्णयो गृहीतः अस्ति। सर्वकारेण 'जलवायु-परिवर्तन-कोष' इत्यस्य संघटनस्य आरम्भोऽपि कृतः। गृहमन्त्री प्रोक्तवान् यत् देशे 'पर्यावरण-विभागस्य' स्थापना सर्वप्रथमं गुजरात राज्ये प्रधानमन्त्रिणा श्रीमोदिना एव कृता आसीत्। मन्त्री अमितशाहः कथितवान् यत् मध्यप्रदेशः भारतस्य श्वासकोषः वर्तते। अत्र एकविंशति प्रतिशत-परिमितं वनाच्छादित क्षेत्रम् अस्ति। मध्यप्रदेशः पर्यटन-क्षेत्रेऽपि नूतन- मानकानां स्थापनां करोति। कार्यक्रमोऽयं मुख्यमन्त्रिणा डॉ-मोहन यादव इत्यनेनापि सम्बोधितः। अस्मिन् अवसरे नैकाः केन्द्रीय-मन्त्रिणाः, मन्त्रिणाः, सांसदाः, जनप्रतिनिधयः च सम्मिलिताः आसन्।

हिमाचले अधिकारीणां स्थानान्तरणस्य सज्जता

हिमाचलसर्वकारः - शिमला। सुखसर्वकारः निर्वाचनात् निवृत्ता अस्ति। लोकसभानिर्वाचनं यद् भाव्यमेवासीत् किन्तु अत्र उपनिर्वाचनेन सर्वकारस्य समस्याः वर्धिताः आसन्। अधुना सर्वकारेण एतस्याः समस्यायाः समाधानं कृतं यतः काङ्ग्रेसेन ९ आसनेषु ६ आसनानि प्राप्तानि, येन सर्वकारः सुदृढः अभवत्। अधुना सर्वकारस्य सम्पूर्णं ध्यानं विकासं प्रति भविष्यति परन्तु ततः पूर्वं अधिकारीणाम् संरचना परिवर्तयितव्या अस्ति। सूत्रानुसारं काङ्ग्रेसनेतृभिः निर्वाचनात् पूर्वं मुख्यमन्त्रिणः उपरि अधिकारीणां परिवर्तनविषये प्रभावः कृतः आसीत्। शीर्षनेतृत्वेनापि नेतृभिः एषः विषयः उत्थापितः आसीत्। अनेकविधः आक्रोशः आसीत् यस्य कारणेन मुख्यमन्त्री सुखविन्दरसिंहसुखः सम्मुखीभवितुं प्रवृत्तः आसीत्। इदानीं सर्वं निश्चिन्तं कृत्वा सर्वकारः अपि सुदृढः अस्ति, अतः काङ्ग्रेसनेतृणां एतत् आग्रहं सर्वकारः अवश्यमेव पूरयिष्यति। तथापि इदानीं मुख्यमन्त्री अपि तथैव मनोदशायां दृश्यते। राज्ये सर्वकारीययन्त्राणां पाशं स्थापयितुं एतादृशी सज्जता प्रचलति इति कथ्यते। यदि शीर्षस्तरस्य अधिकारीणां विभागेषु परिवर्तनं भवति तर्हि ग्रामीणक्षेत्रेषु अपि अस्यां संरचनायां किञ्चिद् परिवर्तनं करणीयं भविष्यति। अस्यां श्रृङ्खलायां सर्वप्रथमं राजस्वविभागे परिवर्तनं भविष्यति, एतेन सह ग्रामीणविकासविभागे अपि परिवर्तनं भविष्यति। राजस्वविभागेन एतस्य सज्जता कृता अस्ति, येन प्रथमचरणस्य नायबतहसीलदाराणां ततः

तहसीलदाराणां च परिवर्तनं भविष्यति। तथापि निर्वाचनात् पूर्वं निर्वाचन-आयोगस्य आज्ञानुसारं एतानि परिवर्तितानि, येषु केचन पुनः आनेतुं शक्यन्ते। ते जनाः अपि आचारसंहितायाः समाप्तिं प्रतीक्षन्ते स्म, येषां प्रतीक्षा मासपर्यन्तं कर्षिता। तदनन्तरं हिमाचलप्रशासनिकसेवासर्वगं (HAS cadre) इत्यत्र परिवर्तनं सम्भवति ततः भारतीयप्रशासनिकसेवासर्वगं (IAS cadre) इत्यत्र अपि परिवर्तनं सम्भवति। यतः बहुसंख्याकाः IAS-अधिकारिणः दिल्लीं गन्तुं सज्जाः सन्ति, ते च सर्वकारे आवेदनं कृतवन्तः। अधुना तेषु कस्य प्रतिनियुक्तिस्थानं गन्तुम् अनुमोदनं दातव्यं इति सर्वकारः पश्यति। अत्र अपि अधिकारीणाम् अभावः अस्ति, एतस्य अभावः अपि पूरणीयः अस्ति। पूर्वमेव शीर्षाधिकारिणः अत्यधिकविभागानाम् प्रभावस्य सम्मुखीकरणं कुर्वन्ति। हिमाचलप्रशासनिकसेवायाः संवर्गस्य (HAS cadre) विषये वदन् एते अधिकारिणः अपि स्थानान्तरणस्य प्रतीक्षां कुर्वन्ति। अनेके अधिकारिणः चिरकालात् एकस्मिन् एव पदस्थाने सन्ति, ते च निरुद्धाः इति अनुभवन्ति। यतः सत्तापरिवर्तनेन अधिकारिणः अपि उत्तमं पदस्थापनं प्राप्तुम् इच्छन्ति परन्तु सुखसर्वकारेण अधिकांशाधिकारिणां परिवर्तनं न कृतम्। अस्य कारणात् काङ्ग्रेसकार्यकर्तृणां मध्ये आक्रोशः वर्तते, नेतारः अपि सभासु एतत् विषयं उत्थापितवन्तः। निर्वाचनात् पूर्वं काङ्ग्रेसकार्यालये आयोजितायां सभायां नेतारः मण्डलानां अधिकारिणां विषये विषयं उत्थाप्य भाजपायुगे नियोजिताः अधिकारिणः अद्यापि तत्रैव स्थिताः सन्ति, स्वकार्यं न कुर्वन्ति इति उक्तवन्तः आसन्। तस्य विरुद्धं काङ्ग्रेसनेतारः अनेके आरोपाः कृत्वा सर्वकारेण सह स्व अप्रसन्नतां प्रकटितवन्तः। विशेषतः काङ्ग्रेसविधायकाः अपि अस्मिन् विषये क्रुद्धाः दृश्यन्ते। एतेः अपि मुख्यमन्त्रिणः समक्षं एतत् विषयं उत्थापितवन्तः। तदनन्तरं केषाञ्चन विधायकानाम् आग्रहेण केषाञ्चन अधिकारिणां परिवर्तनं कृतं परन्तु अद्यापि बहवः अधिकारिणः अक्षुण्णाः एव सन्ति। अस्मिन् समये केषाञ्चन मण्डलानां उपायुक्ताः अपि परिवर्तयितुं शक्यन्ते इति भाति। अपेक्षा अस्ति यत् शीघ्रमेव सर्वकारः अधिकारीणां परिवर्तनं करिष्यति।

मुख्यमन्त्री बिलासपुरस्य औहरे नूतनस्य पर्यटनसङ्कलस्य आधारशिला अस्थापयत्

हिमाचलसर्वकारः - बिलासपुरम्। मुख्यमन्त्री सुखविन्दरसिंहसुखः बिलासपुरस्य औहरे नूतनस्य पर्यटनसङ्कलस्य शिलान्यासः अकरोत्। ३३.७५ कोटिरुप्यकाणां व्ययेन निर्माणाधीने आधुनिकसुविधाभिः सुसज्जिते अस्मिन् परिसरे होटलखण्डः, खाद्य-परिसरः, मनोरञ्जनक्षेत्रं च समाविष्टं भविष्यति। आधुनिकसुविधाभिः परिपूर्णं एतत् नूतनं परिसरं पर्यटकानां आकर्षणकेन्द्रं भविष्यति इति सः अवदत्। गोविन्दसागरसरोवरे पर्यटनसङ्कलं जलक्रीडाक्रियाकलापैः सह सम्बद्धं कर्तुं निर्देशाः दत्ताः येन आगन्तुकानां सम्यक् मनोरञ्जनं कर्तुं शक्यते, अस्मिन् क्षेत्रे पर्यटकानाम् आवागमनं च वर्धयितुं शक्यते। अस्मिन् काले सः जनानां समस्याः अपि श्रुतवान्।

लम्बरदारजलकल्याणसङ्घः

मुख्यमन्त्री राहतकोषाय ३१

सहस्ररुप्यकाणां राशिः अददत्

अस्मिन्नवसरे लम्बरदारजलकल्याणसङ्घः मुख्यमन्त्री राहतकोषाय ३१ सहस्ररुप्यकाणां राशिः ड्राफ्टमाध्यमेन मुख्यमन्त्रीं प्रदत्तवान्। अस्य योगदानस्य कृते सः संघस्य प्रति आभारं प्रकटितवान्।

HPCM : धनेन सर्वकारस्य

पातनस्य षड्यंत्रं विफलम्,

जनसामान्येन भाजपायै समुचितं उत्तरं दत्तम्

हिमाचलसर्वकारः - बिलासपुरम्। मुख्यमन्त्री सुखविन्दरसिंहसुखः बिलासपुरस्य औहरे उक्तवान् यत् भाजपायाः धनद्वारा सर्वकारस्य पातनार्थं कृताः प्रयासाः असफलाः अभवन्। भाजपायाः षड्यंत्रं सफलं न जातम्। सः अवदत् यत् भाजपा केवलं जनभ्रामणस्य कार्यम् अकरोत्। अधुना उपनिर्वाचनानन्तरं आचारसंहिता हतमात्रेण राज्ये विकासकार्येषु कार्यं क्रियते, येन राज्यस्य जनाः लाभं प्राप्नुयुः। सः अवदत् यत् भाजपायाः मुखं जनसामान्यं प्रति उद्घाटितम् अस्ति। सः अवदत् यत् १४ मासाः पूर्वं ये जनाः विधायकाः आसन् ते अधुना जनसामान्येन उपावेशिताः। जनसामान्येन भाजपायाः कृते समुचितम् उत्तरं दत्तम्। अपि च भाजपानेतारः इदानीं केवलं वक्तव्यं दास्यन्ति। इतः पूर्वं मुख्यमन्त्रिणः आगमनसमये काङ्ग्रेसकार्यकर्तृभिः स्वागतं कृतम्।

बिलासपुरजनपदः राज्यस्तरीयजूडो प्रतियोगितायाः विजेता, शिमला उपविजेता

हिमाचलसर्वकारः - शिमला। रविवसरे इन्दिरागान्धीराज्यक्रीडासङ्कलस्य राज्यस्तरीय-कैडेटजूडोप्रतियोगितायाः विजेतारः चलविजयोपहारैः सम्मानिताः। शिमलानगरस्य विधायकः हरीशजनाथ मुख्यातिथिरूपेण भागं स्वीकृतवान्। प्रतियोगितायां बिलासपुरमण्डलं

विजेता शिमलामण्डलं उपविजेता अभवत्। मुख्यातिथिः विजेतृन् चलविजयोपहारैः सम्मानं कृतवान्। प्रतियोगितायां बालिकानां ४० किलोभारवर्गे हमीरपुरस्य कृतिका प्रथमस्थानं प्राप्तवती। शिमलातः नीना द्वितीयस्थानं प्राप्तवती तथा च शिमलातः दिव्यांक्षा याचना च तृतीयस्थानं प्राप्तवत्यौ। ४८ किलोग्रामे बिलासपुरस्य इप्सिता प्रथमा, बिलासपुरस्य तनुजा द्वितीया, ऊनायाः काजल, हमीरपुरस्य अर्शिता च तृतीयं स्थानं प्राप्तवती। ५२ किलोग्रामे बिलासपुरस्य प्रज्जवलः प्रथमं, बिलासपुरस्य दृष्टिः द्वितीयं, शिमलायाः साक्षी, हमीरपुरस्य सन्दली च तृतीयस्थानं प्राप्नोत्। बालकस्य ५० किलोग्रामभारविभागे शिमलायाः देवेन्द्रः प्रथमस्थानं प्राप्तवान्। शिमलातः हितेशः द्वितीयः, सिरमौरतः रमणः विवेकः च तृतीयः अभवन्। ५५ किलोग्रामे बिलासपुरतः शिवांशः प्रथमः, शिमलातः शिवमः द्वितीयः, हमीरपुरस्य निखिलः, सिरमौरतः सोनिकः च तृतीयः स्थानं प्राप्तवन्तः। ६० किलोग्रामे बिलासपुरस्य अयनः प्रथमस्थानं, शिमलायाः अभयः द्वितीयस्थानं, सोलनस्य गौरवः, शिमलायाः सक्षमः च तृतीयस्थानं प्राप्तवन्तः। ६६ किलोग्रामे बिलासपुरस्य दीक्षितः प्रथमः, शिमलानगरस्य यशसुमनः द्वितीयः, सोलनस्य रितेशः, लकिरचण्देरी च तृतीयस्थानं प्राप्तवन्तः।

दिल्लीमहानगरस्य भूगोलः

ग्रामस्य राजधानीकरणे भौगोलिककारकाणां भूमिका कथं भवति, न तु केवलं शासकानाम् इच्छा इति, तस्य प्रमुखम् उदाहरणं दिल्ली अस्ति। भारते मौर्यस्य प्रथमं बृहत् साम्राज्यम्। अतः तेषां राजधानी पाटलिपुत्रं यथार्थतया भारतस्य प्रथमराजधानी इति वक्तुं शक्यते। तदनन्तरं शुङ्गगुप्तसाम्राज्ययोः अपि राजधानी समाना आसीत्। परन्तु किञ्चित्कालं यावत् शुङ्गाः विदिशां कृतवन्तः गुप्ताः च अल्पकालं यावत् उज्जैनम् अयोध्यां च राजधानीम् अकरोत्। वर्धनवंशकाले कनोजः भारतस्य राजधानी अभवत्, अनन्तरं तोमरवंशकाले दिल्ली भारतस्य राजधानी अभवत्। ततः परं द्वादशशतवर्षेषु देहलीदेशः बहुवारं भिन्ननाम्ना निर्मितः, विलुप्तः भूत्वा पुनः सजीवः अभवत्।

महाभारते पाण्डवानां राजधानी इन्द्रप्रस्थं दिल्लीनगरस्य पुरातनदुर्गक्षेत्रे अस्ति इति मन्यते। उत्खननद्वारा अत्र प्राचीनसंस्कृतेः अवशेषाः प्राप्ताः। सहस्रवर्षेभ्यः अनन्तरम् अष्टमशताब्द्यां तोमरवंशस्य राजा अनङ्गपालः दिल्लीतः दक्षिणदिशि स्थिते 'सुरजकुण्ड' इत्यत्र राजधानीम् अकरोत्। अरवल्ली-पर्वतस्य एकः अन्तः देहलीसमीपे प्राप्यते। तस्य आधारे राजधानी आसीत्। ततः परं तस्य पश्चिमदिशि निर्मितस्य 'लालकोट'-दुर्गात् एकादशशताब्दपर्यन्तं तोमरजनाः शासनं कृतवन्तः।

द्वादशशताब्द्यां अजमेरस्य चहमन उर्फ चौहानवंशः लालकोटस्य समीपे 'किल्ला रायपिथोरा' इति निर्माणं कृतवान्। पृथ्वीराज चौहान इतः शासनं कृतवान्। अस्य दुर्गप्राचीनस्य अवशेषाः अद्यापि दिल्लीनगरस्य मेहरौलीक्षेत्रे दृश्यन्ते। त्रयोदशशताब्द्यां तुर्कीशासनकाले कुतुबमीनारसहिताः बहवः भवनाः अस्मिन् क्षेत्रे स्थापिताः आसन्। १४ शताब्द्यां अल्लाउद्दीनखिलजी इत्यनेन लालकोटस्य उत्तरदिशि 'सिरी' इति नूतनराजधानी निर्मितवती, तुगलकैः 'तुगलकाबाद' इति नूतनराजधानी निर्मितवती १३२६ तमे वर्षे मुहम्मद तुगलकः स्वराजधानी दक्षिणदिशि देवगिरीनगरं स्थानान्तरितवान्। परन्तु पश्चात् सः एतत् निर्णयं परिवर्त्य पुनः लालकोट, सिरी च दिल्लीक्षेत्रे योजयित्वा 'जहानपान' इति नूतनराजधानी निर्मितवान्।

तदनन्तरं फिरोजशाह तुगलकेन 'फिरोजाबाद' इत्यस्य स्थापनां कृत्वा पूर्वदिशि अनेके प्रासादाः निर्मिताः। १५२६ तमे वर्षे प्रथमे पानिपतयुद्धे दिल्लीनगरस्य इब्राहिमलोधिः पराजितः अभवत्, ततः मुगलाः शासनं कर्तुं आरब्धवन्तः। हुमायूँ दिल्लीनगरे राजधानी 'दीनपनाह' इति संस्थाप्य दुर्गस्य निर्माणम् आरब्धवान्। परन्तु वस्तुतः शेरशाहसूरी इत्यस्य शासनकाले एव कार्यं सम्पन्नम्। सः दिल्लीनगरस्य 'पुराणदुर्गः' अस्ति।

अकबरः दिल्लीं त्यक्त्वा आगरा समीपे फतेहपुर सीकरी इत्यत्र नूतनराजधानीम् अस्थापयत्। परन्तु शीघ्रमेव जलस्य अभावात् तस्य राजधानी आगरानगरं

स्थानान्तरितव्या आसीत्। परन्तु पश्चात् शाहजहानः दिल्लीनगरे यमुनानद्याः तटे दुर्गं निर्माय तस्य परितः 'शाहजहानाबाद' इति नूतनराजधानीम् निर्मितवान्। स एव अद्यतने प्रसिद्धं 'लालदुर्गः' क्षेत्रं 'पुरातनदिल्ली' च। प्रारम्भे आङ्ग्लशासनकाले कलकत्तातः भारतस्य शासनम् आसीत्। ईस्ट इण्डिया कम्पनीयाः शासनस्य समाप्तेः अनन्तरं इंग्लैड-राज्याः शासनस्य आरम्भस्य अनन्तरं दिल्लीनगरस्य पुनः महत्त्वं प्राप्तम्। १९११ तमे वर्षे आङ्गलाः किञ्चित् पश्चिमदिशि नूतनां भव्यं सुन्दरं च राजधानीम् निर्मितवन्तः। भारतस्य राजधानी - नवदिल्ली अस्ति। परन्तु देहल्याः कृते 'नवः' 'पुराणः' इति शब्दौ कालसापेक्षौ स्तः। यदा नूतना राजधानी स्थापिता तदा पूर्वराजधान्याः परिसराः 'पुरातनदिल्ली' इति नाम्ना प्रसिद्धाः अभवन्।

सर्वं पूर्णभारतस्य सत्ताकेन्द्रं यस्मात् कारणात् अन्ततः दिल्लीनगरे निवसति स्म तत् न केवलं राजनैतिकं अपि तु भौगोलिकम् अपि कारणम् आसीत्। वास्तवतः सम्पूर्णं भौगोलिकविस्तारं दृष्ट्वा भारतस्य राजधानी मध्यभारते एव भवितुमर्हति। दक्षिण भारतस्य चोल, पाण्ड्या, चालुक्य, पल्लव, राष्ट्रकूट आदि। नर्मदातः परं उत्तरभारतं प्रति विस्तारं कर्तुं शासकानां महत्त्वाकांक्षा नासीत्। परन्तु वायव्यतः खैबरमार्गेण भारतस्य विदेशीय-आक्रमणानि नियमितं गम्भीरं च संकटम् आसीत्। यदा मूरसाम्राज्यस्य स्थापना अभवत् तदा अलेक्जेंडरस्य आक्रमणं अधुना एव व्यतीतम् आसीत्। ततः साका, हूणः ततः अफगान, तुर्क इत्यादयः। अस्यां दिशि मंगोलसमूहस्य, तिमुर्लाङ्गस्य, मुगलस्य च आक्रमणानि अपि अभवन्। अस्मात् पृष्ठभूमितः दिल्ली-नगरस्य भौगोलिकं स्थानं महत्त्वपूर्णं जातम्। उत्तरमार्गे समतलेषु च पुरा। सुलभत्वेन अपि सुरक्षितम् आसीत् किन्तु वायव्यदिशि आक्रमणं प्रतिहन्तुं पर्याप्तं अन्तर्देशीयम् आसीत्। दिल्ली-यमुनयोः अखण्डः सम्बन्धः अस्ति। यमुनाप्रभस्य दक्षिणे पार्श्वे तस्य अवसादना निर्मिताः समतलाः सन्ति। ते 'प्रस्थ' इति उच्यन्ते स्म। उदा. पण्यप्रस्थ (पनिपत), सुवर्णप्रस्थ (सोनपत) आदि। तस्य पश्चिमदिशि पञ्जाबस्य उर्वरक्षेत्राणि पूर्वदिशि यमुनासमीपं तस्य प्राकृतिकं रक्षणं च आसीत्। अस्य

कारणात् अनेके शासनाः तादृशस्थानेषु आकृष्टाः अभवन्। तेषु 'खण्डवप्रस्थस्य स्थाने निर्मितः इन्द्रप्रस्थः' अथवा देहली अस्ति। दिल्लीनगरस्य राजधान्यः सर्वाणि स्थानानि दक्षिणभागे अर्थात् यमुनायाः पश्चिमदिशि सन्ति। तस्य वामभागे राजधानी कदापि न निर्मितवती। यतः यमुनानद्याः एकं लक्षणं अस्ति यत् तस्याः दक्षिणः (अत्र पश्चिमः) तटः उच्चः भवति यदा तस्याः वामः अर्थात् पूर्वतटः गभीरः भवति। यदा यमुना मानसूने ग्रीष्मकाले च द्विवारं प्लावति तदा तस्य जलप्लावनजलं दूरं वामतः प्रसृतं भवति। अतः दिल्ली, आगरा, मथुरा, कल्पी आदि यमुनातीरे। अधिकांशप्रमुखनगराणि तस्य दक्षिणतटे सन्ति। दिल्लीनगरस्य सर्वेषां राजधानीनां कृते जलं महत्त्वपूर्णं कारकम् आसीत्। यमुनातः किञ्चित् दूरम् अरवल्लीपर्वतानां पादे सूरजकुण्डः स्थितः इति कारणतः तोमराः तत्र जलबन्धं निर्माय 'सूर्यकुण्ड' इति निर्मितवन्तः।

यस्मात् 'सिरी' अपि यमुनातः दूरम् आसीत्, अतः अल्लाउद्दीनखिलजी इत्यनेन विशालः 'हौजखास्' इति निर्माणं कर्तव्यम् आसीत्। निहितार्थाः वर्तमाननवीदिल्लीं विहाय सर्वाणि राजधान्यानि कलौगाजलार्थं क्रमेण यमुनासमीपं गतवन्तः। वस्तुतः पूर्वं एतानि सर्वाणि स्थानानि यमुनातः अद्यत्वे यथा सन्ति तथा बहुदूरे नासीत्। यतः पूर्वं यमुना अधुना अपेक्षया अधिकं पश्चिमदिशि आसीत् तथा च १८५७ पर्यन्तं लालदुर्गस्य समीपे एव प्रवहति स्म। अनन्तरं पञ्चाशत् वर्षशतेषु पूर्वदिशि गतः। दिल्लीनगरस्य 'दर्यागञ्ज' क्षेत्रं यत् कदाचित् यमुना-बेसिननगरं गच्छति स्म, तत् अधुना झुग्गी-झोपडीनाम् अधीनम् अभवत्। स्वातन्त्र्यानन्तरं देहल्याः तीव्रगत्या विकासः अभवत्, यमुनायाः उभयतः प्रसृतः च। तथापि मुख्यः प्रशासनिकः महत्त्वपूर्णः भागः यमुनायाः पश्चिमदिशि अस्ति। परन्तु विशालाः भवनाः, मार्गाः, उद्योगाः इत्यादयः। तस्य विकासकाले दिल्लीनगरं भारतस्य सर्वाधिकप्रदूषितनगरम् अभवत्, यमुना च भारतस्य सर्वाधिकप्रदूषितनदी अभवत्। असंख्यातानि राज्यानि तेषां राजधानी जगति प्रफुल्लितानि अन्तर्धानं च अभवन्। सहस्रवर्षेभ्यः राजधानीनगरत्वेन जीविता दिल्ली अस्मिन् विषये वैश्विकः अपवादः अस्ति। एतेषु वर्षसहस्रेषु सा अनेकानि युद्धचक्राणि, रक्तपातः, विनाशः, समृद्धिः च दृष्टवती। तत् सर्वम् अनुभूय अद्य संसदभवनं, राजघाटं, लालकिला इत्यादिभिः माध्यमेन भारतस्य इतिहासस्य, वर्तमानस्य, स्वप्नानां, मूल्यानां च प्रतीकं जातम्। अल्तमशाह इत्यस्य राजधानी लाहौरतः, मुहम्मद तुगलकं देवगिरीतः, मुगलानाम् आगरातः, आङ्गलानां कलकत्तातः दिल्लीं प्रति स्थानान्तरितव्यम् आसीत्। अस्मिन् विषये अस्य विशिष्टा भौगोलिकस्थितिः निर्णायकः आसीत्। निहितार्थः भूगोलः इतिहासं राजधानीम् अपि अस्तित्वम् आकारं च ददाति इति बलम्, एषः एव दिल्लीकथायाः पाठः।

-सुधा साठ्ये मुंबई।

sudha_sathaye@yahoo.com

धारावाहिकं गीताप्रश्नोत्तरम् - ६९

अर्जुनः - तत्क्षेत्रं कथं वा विकारयुक्तं स्यात् भगवन्?

श्रीकृष्णः - अर्जुन ! मया इतः पूर्वं यत् क्षेत्रविषये उक्तं तत्सर्वं विकारयुक्तं हि वर्तते । इच्छा, द्वेषः, सुखं, दुःखं, शरीरं, प्राणशक्तिः, धारणाशक्तिः चैतत् सप्तविकारयुक्तं क्षेत्रं मया संक्षेपेण कथितम् ।

अर्जुनः - भगवन् ! विकारसहितम् एतत् क्षेत्रम् आत्मनः अर्थात् स्वस्मात् पृथक् स्यादिति केन प्रकारेण अनुभूयते ?

श्रीकृष्णः - तदर्थं केचन उपायाः सन्ति, अतः त्वया तत्सम्यक्तया श्रूयताम् अर्जुन !

आत्मनि श्रेष्ठतायाः अभावः, दम्भस्य अभावः, शरीरवाङ्मनोभिः कश्चित् प्राणी किञ्चिन्मात्रमपि न पीडनीयः, क्षमाभावः, शरीरमनोवचनादिषु ऋजुता, ज्ञानप्राप्तये गुरोः अन्तिकं गत्वा तस्य सेवादिकार्यं, शरीरस्य अन्तःकरणस्य च शुद्धिः, स्वाध्यायात् कदाचिदपि न विचलनीयं, मनसः वशीकरणम्, इन्द्रियाणां विषयेषु वैराग्यं, निरहङ्कारता, जन्ममृत्युजरासु रोगेषु च दुःखरूपदोषाणां मूलकारणं द्रष्टव्यम्, अनासक्तिभावः, स्त्रीपुत्रगृहादिषु ममत्वराहित्यम्, अनुकूल-प्रतिकूलयोः स्थित्योः चित्ते सदा समत्वभावः, संसाराद् उपरतिः मयि च अव्यभिचारिणी भक्तिः, एकान्तसेवनम्, जनसमुदाये प्रीत्याभावः, सदा परमात्मचिन्तनं, तत्त्वज्ञानदर्शनम् इत्येतैः विंशतिसाधनैः मनुष्यः आत्मानं शरीरात् पृथक्तया द्रष्टुं शक्नोति । अर्थात् इतः पूर्वं अज्ञानात् मनुष्यः इदं शरीरं हि आत्मस्वरूपं यत् मन्यमानः आसीत्, ततः विमुच्य सः आत्मनः वास्तविकं स्वरूपम् अधिगच्छति, आत्मदर्शनं वा प्राप्नोति इति । (१३/६-११)

(अनुवर्तिष्यते)-- नारदोपाध्यायः ।

हिमसंस्कृतवार्तायै सहयोगं कुर्वन्तु

हिमसंस्कृतवार्ता: 3

संस्कृतकार्यमिदम् पुण्यकार्यमिदम्

इदं संस्कृताय न मम